Kinyújtott kéz

Röpirat a szociális munkáért

A szociális munka középpontjában az ember áll. Feladata, hogy a gondozottnak segítsen megbirkózni problémáival. A szociális gondozás voltaképpen hivatásszerűen végzett emberi segítségnyújtás. Azon az alapelven nyugszik, hogy minden ember azonos értékű tagja a társadalomnak, akinek joga van önmaga meghatározásához és a segítséghez is. A szociális gondozás célja, hogy az egyéni vagy a családi körülményekhez való alkalmazkodást, a társadalom törvényeinek megtartását a lehető legjobban segítse. A szociális gondozó az érintettekkel együtt dolgozik, nem értük és nem ellenük.

A szociális gondozói munka következőkben felsorolt alapértékei az osztrák büntetésvégrehajtás szociális gondozói szolgálatának munkájára vonatkozó 1991-es osztrák igazságügyi minisztériumi irányelvekben találhatók. Az irányelvek 1994-ben módosultak, és még nagyobb mozgásteret adnak a szociális munkát végzőknek.

1. Időben: a konfliktust vagy elmélyülését megakadályozni.

2. Tervszerűen: szociális anamnézis felvétele alapján diagnózis felállítása, gondozási terv készítése, folyamatos értékelése.

3. Minden érintettel kommunikálva: a gondozottat tájékoztatni kell az őt érintő fejleményekről, információkról, róla szóló véleményekről.

4. Egyénítve: kerülni kell a sémák és címkék alkalmazását.

5. Dinamikus látásmódban: az élet állandóan változó folyamat, a segítség igazodjon a helyzethez és legyen rugalmas.

6. Egészséges látásmódban: az embert a maga totalitásában kell felfogni és megragadni, egyetlen oldalát sem szabad túlhangsúlyozni vagy elhanyagolni.

7. Nyitottan a kliens irányában.

8. Támogatóan! Semmi protekciót! Az alapelv előfeltételezi, hogy a gondozott a saját erejéből kell hogy teljesítse, amit magának és a társadalomnak tennie kell.

9. Titkot tartva harmadik személlyel szemben!

10. Partneri magatartást tanúsítva: a kliens és a szociális gondozó „munkaközösséget" alkot. A szociális gondozó nem érte dolgozik, hanem vele.

11. Nem ítélkezve! Ítélkezni annyit jelent, mint dönteni bűn és bűntelenség kérdésében. Ez a rendőrség és a bíróság dolga, nem a szociális gondozóé.

12. Elfogadó magatartást tanúsítva: elutasítás, közömbösség nélkül, ellenőrzött érzelmekkel, pozitív alapállással a klienssel szemben.

A szociális munka Ausztriában az ország egész területét átfogó irodahálózattal történik, a fenntartásához szükséges anyagiakat törvény biztosítja. A hálózat rendszeres félfogadási idővel működő irodáit a gondozásra szorulók és a gondozásra vállalkozók egyaránt felkereshetik. A hivatásos és önkéntes gondozók itt intézhetik ügyeiket, az adminisztrációt, telefonjaikat, illetve beszélgetést folytathatnak gondozottjaikkal.

A szociális gondozást mind a börtönben, mind a szabadulás után szakképzett szociális munkások végzik. A szociális gondozói képzésbe való felvétel alapkövetelménye érettségi, de legalábbis szakmunkás-bizonyítvány, valamint megfelelő pályaalkalmassági teszteredmény. Az érettségivel nem rendelkezőknek egyéves előkészítő tanfolyamot kell látogatniuk. A képzés ideje három év.

A szociális gondozás a börtönökben is önálló szakterület, a fogvatartottak szociális és lelki problémáival foglalkozó külön szolgálat független eleme, (az úgynevezett Sonderdienst, „speciális szolgálat" az intézetekben egymással párhuzamosan működő szociális és pszichológiai és lélekgondozás összefoglaló neve). A Sonderdienst jó viszonyra törekszik a felügyelettel, hiszen azokban az ügyekben is rájuk szorul, amelyekben esetleg segíteni tud, hisz rajtuk keresztül léphet érintkezésbe a fogvatartottal, a szociális gondozó, a pszichológus, illetve a pap ugyanis csak akkor jön, ha a fogvatartott kérelmi lapon hívja, ezt pedig a felügyelet továbbítja (vagy épp nem továbbítja). A Sonderdienst az intézet biztonsági szelepének is tekinthető, levezeti a fogva tartás alatt keletkező feszültségeket, még ha nem is tud a helyzeten változtatni, a feszültség ritkábban vezet „eseményhez". A büntetés-végrehajtásban dolgozó szociális gondozó bv. alkalmazott, az intézetvezető közvetlen alárendeltségében. Egy év után 3-6 hónapos tanulmányi körútra kell mennie, hogy megismerjen különböző bv. intézeteket. Az intézetvezető feladata, hogy a szociális gondozó tevékenységét csak annyira korlátozzák, amennyire az más büntetés-végrehajtási célokból elengedhetetlen. Feladatkörét a minisztérium szabja meg, ennek lényege az ismerkedő beszélgetés: a gondozást kérő fogvatartottakkal és ezek családjával való törődés; a szabadulás előtt állók segítése; egyes fogvatartottak intenzív gondozása. A szociális gondozó a vizsgálati fogvatartottakkal is korlátozás nélkül tarthat kapcsolatot, esetükben azonban a külvilággal történt kapcsolatfelvételről értesítenie kell a vizsgálóbírót. A szociális munkásnak nem kell minden áron foglalkoznia mindenkivel, csak azzal, aki igényli a törődést. Munkáját nem kell dokumentálnia, sőt, feljegyzéseket is csak magának készíthet, ha akar, és nem kötelezhető arra, hogy a neki négyszemközt elmondottakról bárkinek is beszámoljon. A jegyzetelés mellőzése nagyobb szabadságot és bizalmat eredményez a gondozott és a gondozó között, és mindkettőt védi. Amit beszélnek, köztük marad, az elhangzottakat egyikőjük sem használhatja fel a másik ellen, arra nem hivatkozhat más előtt. Ehhez a munkához nagy segítséget ad, hogy a szociális gondozóknak munkaközösségük és rugalmasan kezelhető munkaidejük van, kijárhatnak a városba ügyeket intézni, munkaidejükben rendszeresen tartanak team-megbeszéléseket, amelyeken hatékonyan dolgozhatják fel saját nehézségeiket, egyedi, mégis közös problémáikat. A szociális gondozók több intézetet összefogó regionális munkaközösségeket hoztak létre, itt külső szakember, úgynevezett supervisor bevonásával szakmai kérdéseket beszélnek meg egymás között. A supervisor nem főnöke a munkacsoportnak, hanem tanácsadója, akit minden re-

gionális munkacsoport maga választ elismert szakmai tekintélyek közül, és akik ezért a tevékenységükért a minisztériumtól honoráriumot kapnak. A munkacsoport megbeszélésein a részvétel munkaidőnek minősül, az esetleges utazási költségek is elszámolhatók.

A külvilággal való kapcsolat rendezésében segédkező főhivatású szociális gondozás mellett több mint tizenöt éve létrejött Ausztriában egy kezdeményezés, amely inkább a börtön, a fogva tartás problémáira koncentrál, ez a Group Counselling. Humán beállítottságú, vállalkozó kedvű felügyelők jelentkezhetnek egy tanfolyamra, amelynek elvégzése után jogosítványt szereznek, hogy munkaidő után, civilként csoportos beszélgetéseket vezessenek egy maguk szervezte vagy hozzájuk jelentkező fogvatartotti csoportban. Az itt felszínre kerülő problémák megbeszélése jelentősen enyhít a mindennapi börtönélet feszültségein, oldja a kevésbé humán beállítottságú felügyelők keltette indulatokat. A tanfolyam három félévig tart. Az elhúzódó képzés kedvez a tananyag jobb megértésének, formálja a személyiséget, pszichológiai, szociálpszichológiai ismeretekkel olyan szellemiséget, mentalitást alapoz meg és tudatosít, amely megfelel a szociális munkakövetelményeknek. Minden börtönben működik Group Counselling, a minisztérium ezt szívesen veszi, túlórát fizet a foglalkozásokért. Lassan a felügyelet is napirendre tért fölötte, hogy vannak kollegáik, akik a fogvatartottakkal való kapcsolatteremtésnek ilyen módját választják. A hőskorban ez nem volt ilyen egyszerű, árulónak bélyegezték, kiközösítették az első fecskéket. Ma már a Group Counsellorok megteremtették a szociális gondozóknál említett széles körű regionális együttműködést, így a tanfolyam elvégzése után is folyamatos munkakapcsolat marad a „humánummal fertőzött" kollégák között, rendszeresen tartanak munkaértekezleteket, team-megbeszéléseket, amelyen egy külső supervisor (pszichológus vagy pszichiáter) is részt vesz.

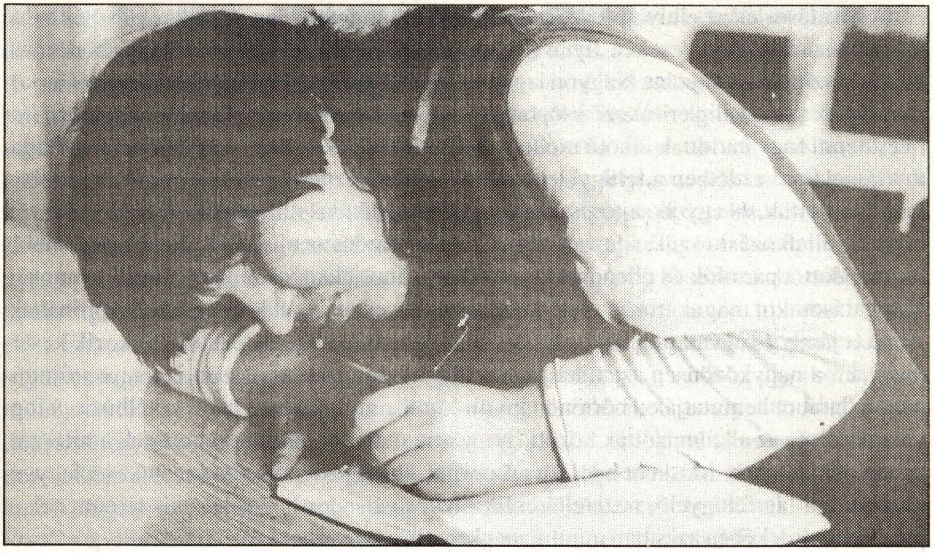
A minisztérium lehetőséget ad minden bv. dolgozónak, hogy állami költségen, munkaidő-kedvezménnyel továbbképezhesse magát a szabadegyetem jellegű tanfolyamokon.

A hivatásos és az elhivatott szociális gondozók megfelelően segítik a külső és belső reszocializációs törekvéseket. Ilyen „vegyesvállalkozás" például jó néhány, börtönben működő színjátszó társulat. Nagyon izgalmas műhelymunka ez. Egymással normális körülmények között alig érintkező csoportok: szociális munkás és felügyelő, különöző korú és nemű fogvatartottak alkotó módon együttműködnek benne. Az általam meglátogatott társulatot kezdetben a felügyelet rossz szemmel nézte. Az intézet vezetése azonban kiállt mellettük, és egy jó sajtóvisszhangot kiváltó előadás mindenkit meggyőzött arról, hogy a vállalkozásra szüksége van az intézetnek. Azóta az ellenállás kisebb, legalábbis tisztázódott a pártolók és ellendrukkerek tábora, ami jelentősen megkönnyíti a munkát. Látogatásomkor maguk írta, maguk rendezte, egész estét betöltő zenés darabot próbáltak. A mű a jámbor fogvatartott szabadulása utáni lehetetlen helyzetével foglalkozik keserű, ám a nagyközönség számára fogyasztható humorral, ami azért is nagyon fontos, mert a darabot bemutatják a börtönön kívül. Mindig zajlik ugyan némi kötélhúzás a fogvatartottak és az alkalmazottak között, hogy mit, mennyit lehet a csoportban, amit a zárkában nem lehetne. Másként bánna a csoporttal a civil szociális gondozónő és a fegyveres testületi tag felügyelő, nézeteltéréseik olykor válságos helyzeteket is teremtenek, a produkció érdekében azonban mindig megkeresik a közös nevezőt. A szociális gondozó-

nak egyébként az az alapelve, hogy folyamatosan figyelni kell a csoportot, hagyni kell működni, fejlődni, és csak ott akkor és addig kell belenyúlni a működésbe, ahol éppen szükséges; ha akad tehetséges zenész, zenés darabot kell csinálni, ha van egy jó komikus, komikusat. A véletlennek is nagy a szerepe a működőképes színjátszó csoport létrejöttében. Tehetséges és agilis szociális gondozó kell hozzá, meg néhány, a korábbi szakmája jóvoltából az emberek iránt nyitott felügyelő és néhány tehetséges, börtönbe került ember. Nem árt, ha munkájukhoz az intézet anyagiakkal is hozzájárul, vagy lecsúsztathatják, illetve kifizetik nekik.

Van, amit nem lehet a hivatásos szociális munka keretében megoldani, ehhez a börtön külső, laikus segítséget vesz igénybe. Ilyen okból rendszeresen jár be misszionárius nővér a börtönbe. A kábítószer-kereskedelem miatt egyre több dél-amerikai kerül börtönbe Bécsben is, akiknek a befogadására nem készültek fel. Vallási, kulturális szokásaikkal még csak nem is lenne baj, mert szinte mind katolikusok, de hát a nyelv! Bizony, különösen súlyos problémát jelent, hogy ezek az emberek elsősorban spanyolul vagy portugálul beszélnek. A misszionárius nővér közreműködésével megoldják a kommunikációs nehézségeket, az ő közvetítésével lehetővé válik a szociális gondozás is.

Sokkal többeket érint, hogy a börtönök java része mellett működik valamilyen jótékonysági szervezet: a börtön „baráti köre". Tagjai bv. dolgozók és külső polgári személyek, vegyesen. Ezek a szervezetek nonprofit érdekeltségűek, és a fogvatartottak által készített tárgyakból karácsonykor és húsvétkor „bazárt", kiárusítást rendeznek, a nyereségből újabb nyersanyagot vásárolnak, és részeltetik belőle a készítőket is: vagy órabért fizetnek nekik, vagy az elkészített tárgyak egy részét tarthatják meg saját célra, vagy megkapják a teljes eladási árat, de ebből aztán nekik kell megvenniük a szervezettől a nyersanyagot. A tevékenységek szerteágazóak, a papírkivágástól a fafaragáson, festésen át a kerámiáig. Nem túl sok tárgyat állítanak elő, a mennyiség nem lépi át a hobbi kereteit, de

nagy jelentősége van a fogvatartottak életében, hisz a kényszerűen sok szabad időben a barkácsolás legalább hasznos és tartalmas időtöltés.

1993. szeptember 6–9. között a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet előzetes állománya körében készítettem egy felmérést a szociális munka szükségességéről. Ebben vizsgáltam az előzetesben töltött idő hosszát, az iskolázottsági helyzetet, a tanulásra való igényt, a legális, rendezett életvezetés néhány mutatóját, a segítségnyújtás iránti igény fő területeit.

Az igény komolyságát az is jelzi, hogy a jelentkezési íveken a nevüket is adták, akik a tanulási lehetőség iránt tandíjfizetési kötelezettség mellett is érdeklődnek, illetve akik színjátszó körbe jelentkeznének.

Az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy az előzetesben töltött idő túl hosszú ahhoz, hogy a fogvatartottak ne kapjanak lehetőséget a bent töltött idő értelmes felhasználására. A felmérés idején az előzetes fogvatartottak 57 százaléka ül több mint fél éve, ezek egyharmada egy évnél is régebben!

Markánsan mutatkozott meg a tanulás iránti igény, ami a különböző egyedi kérésektől eltekintve (egyetemi tanulmányok, szakirányú iskolai képzés, levelező nyelvtanulás folytatása) még saját költségen is jelentős! A 15 százaléknyi fogvatartott 92 százaléka folytatná általános iskolai tanulmányait, 9 százalék járna gimnáziumba. A fogvatartottak 23 százaléka vállalna anyagi áldozatot is, hogy tanulhasson az itt töltött időben. A levelező oktatási formában az összetétel folyamatosan változhat, az abban résztvevők egymástól függetlenek.

Bekerült a szempontok közé egy szakköri jellegű elfoglaltság iránti érdeklődés felmérése. Bár igen kevesen megszállott irodalombarátok, a színjátszó körbe jelentkezők nagy száma garantálná a folyamatos működést a tagok cserélődése esetén is, egy vers-, vagy mesemondó tagozat munkáját pedig ez egyáltalán nem zavarná. A sok jelentkező egyértelművé teszi, hogy mekkora igény lenne például egy kézügyességet feltételező szakkörre.

A különböző személyi okmányok hiánya érzékelteti, hogy a fogvatartottak java része rendezetlen „állampolgári státussal" került be, ami előrevetíti, hogy szabadlábra kerülésük esetén a legális társadalomba való beilleszkedésük már az első lépésnél nehézségekbe ütközik. Mintegy harmaduknak nincs még érvényes személyije sem, mintegy felük nem is tud a társadalombiztosítási kártyáról, sokan nem is sejtik, hol lehet az iskolai bizonyítványuk. 70 százalékuknak nem volt legális munkahelye, közülük munkanélküli-segélyt vagy egyéb szociális juttatást csak egy töredék kapott. Az arány csak rosszabbodhat, mert kikerülésük idején nagy részük várhatóan ellátatlan munkanélküli lesz.

Olyan problématípusok felmérése történt meg, amelyekben viszonylag kis energiabefektetéssel is lehetne valamiféle segítséget nyújtani. Bár a zárkánkénti felmérés az egyéni, személyes problémák felszínre kerülésének nem igazán kedvezett, mégis mintegy 9 százalék jelezte, hogy bekerülésekor kábítószer- vagy alkoholfüggő volt, és szabadulása után segítségre szorulna az ettől való végleges megszabaduláshoz. Mintegy 20 százalék jelezte, hogy a fogva tartás miatt családi, illetve egzisztenciális problémái keletkeztek, pl.: nem tud kapcsolatba lépni a hozzátartozóival; kapcsolata megszakadása miatt hajléktalanná vált; intézetből került be, nincs senkije. Mintegy 10 százalék került a fogva tartás miatt

anyagi vagy jogi nehézségek közé. Tipikusak a gyerekelhelyezés körüli bizonytalanságok (milyen módon lehet az eltartott kiskorú állami gondozásba vételét elintézni, illetve elkerülni? Adható-e a gyermek nevelőszülőkhöz a hozzájárulása nélkül? A fogva tartás miatt a másik szülő elveheti-e a gyereket?). Munkavállalási, közigazgatási, társadalombiztosítási problémák keletkeznek: munkahelyről való elbocsátás a börtönbe kerülés miatt, rokkantságira jogosultság; utolsó fizetés, segély, nyugdíj, rokkantnyugdíj sorsa, fizetni nem tudott kölcsön, rezsielmaradás, kényszerkijelentés veszélye a magára maradt lakásból, kirabolt, hatóságilag lezárt lakás ismeretlen sorsa, a tb-kártya körüli teendők. Számos kérdés vetődik fel: a börtön (előzetes) a munkaviszony megszakadását jelenti-e, munkanélküli segélyre való jogosultság idejébe beleszámít-e, a büntetőügynek milyen kihatása van a sértett utáni öröklésre és még sorolhatnám.

A külföldiek helyzete szintén neuralgikus pont a büntetés-végrehajtásban. Gyakran nem is vonhatók a szociális munka kompetenciájába, szövevényes, a nemzetközi szervezett-bűnözés gyanúja miatt ülnek sokan nálunk, és még saját külképviseletük is kínosan kerüli velük az intenzívebb kapcsolattartást. A szomszéd országokból származó magyar nemzetiségű fogvatartottak ittléte gyakran többszörösen illegális. Legális helyzetük miatt nem fordulnak segítségért a hivatalos szervek képviselőihez, így várhatóan a bévéshez sem fordulnának. Bejelentetlenül laknak, dolgoznak, sokan hamis papírokkal tartózkodnak itt. Hogy elérhetőek és kezelhetőek legyenek, legalizálni kellene helyzetüket, papírjaik rendezésével, munka- és szálláshelyek felajánlásával. De ez jelenleg teljesen vállalhatatlan.

Mivel hazánkban szinte teljesen hiányzik a szociális munka, az osztrákoknál meglévő országosan kiépített intézményi háttér, a bv. szociális szolgálat nálunk sokkal szerteágazóbb tevékenységre kényszerül(ne). Az első látásra is sok és szerteágazó gond megoldása, a (re)szocializációs lehetőségek folyamatos feltárása, szervezése önálló munkaterület, a feltételei, lehetőségei közötti eligazodás, a változásokkal való lépéstartás egész embert, teljes figyelmet és némi autonómiát követel. Ebben csak a szociális munkának az intézetparancsnok közvetlen alárendeltségébe vont önálló, a többi szolgálati ággal mellérendelt helyzetben lévő szolgálattá tétele hozna megoldást.

1993-ban elkészítettem egy tervezetet, amely szerint olyan szociális szolgálatra lenne szükség, amely információs központként közvetít a büntetés- végrehajtás és a külvilág között, és szociális munkát folytat (szervez) a fogvatartottak körében. Ez a szociális szolgálat számítógépes adatbázisba gyűjti és rendezi a reszocializáció szempontjából számba jöhető hivatalos szervek, társadalmi, egyházi, karitatív és egyéb szerveződések címeit, telefonszámait, a gyakrabban érintettek képviselőivel személyesen is kapcsolatot tart; folyamatosan tájékozódik a reszocializációs lehetőségekről, egyezteti a segítő partnerekkel az együttműködés feltételeit; a nevelő és a szociális előadó kollégákat tájékoztatja a lehetőségekről, együttműködik velük a hatékony szociális gondozás érdekében; kapcsolatot tart és szakmai tapasztalatcseréket szervez más intézetben dolgozó nevelő és szociális előadó kollégákkal; összegyűjti a fogva tartás kapcsán a kinti életben előálló gyakoribb problémákat, ezekre általánosan alkalmazható, szakszerű megoldásokat keres, tisztázza elintézésük pontos módját, menetét; tanácsadói munkát végez a fogvatartottak vagy a nevelő

és szociális előadó kollégák kérésére. Ez történhet személyesen vagy a kérelmi lapra válaszul írásban megadott információkkal. Törekszik az önképzési lehetőségek megteremtésére, az ehhez szükséges tankönyv, kötelező és ajánlott irodalom beszerzésére csoportfoglalkozásokat tart; lehetőséget keres egy „Fogvatartott jóléti alap" létrehozására, amiből a szociális munka kiadásai finanszírozhatók lennének. (Például személyiigazolvány-készítés költsége, okmánybélyeg, saját ügyben küldött posta költsége, tandíj, vizsgadíj, tankönyv ára stb); „A Börtön Patrónusi Köre" létrehívásával (szociálisan érzékeny, pedagógusi vénájú bévés dolgozókból és külső pártoló szervezetek tagjaiból, egyéni mecénásokból stb.) megkönnyíti a börtön és a külvilág közötti jó kapcsolat fenntartását, ami segít számos probléma megoldásában, a benti munkáltatásban, de a televíziókészülékek karbantartásában, a videofilm-ellátásban is. Bekapcsolja az intézetet a szociális gondozás országos szakmai életébe; többek között a BörtönÚjság útján szélesebb körben tájékoztat a büntetés-végrehajtási szociális munka gondjairól és eredményeiről, illetve felhasználja a nyilvánosságot a szociális munka szervezéséhez, „menedzseléséhez". Annak dacára, hogy a felmérés egyértelműen bizonyítja, hogy a fogvatartottak nálunk is igénylik a szociális gondozást, annak dacára, hogy a tervezet készítése idején előzetesen megkérdezett külső szervek részéről is támogatást élvezett a szociális munka ügye, (iskolák pl. tankönyveket adtak volna ingyen); annak dacára, hogy a nevelők és a szociális előadók értelmetlen adminisztrációs tevékenységük helyett el is tudnák végezni; annak dacára, hogy a bv. felső vezetése állást foglalt a munka mellett, és magára vállalta annak szakmai felügyeletét is, az intézet parancsnoka szükségtelennek ítélte a szociális munka bevezetését.

Márpedig egy európai büntetés-végrehajtásnak igenis folyamatosan kell törődnie a szociális gondozással, nem csak az utolsó időszakban „szabadulásra való felkészítés" címén, hogy elmondhassák: „Mi megpróbáltuk!" És hiába a sok pedagógus „nevelőtiszt"! Szociális gondozást nem lehet a felügyelet részeként, egyenruhában, mellékmegbízásként csinálni. Az másfajta hozzáállást, teljes figyelmet, egész embert követel, különben csak sérelmek forrása mind az érintett fogvatartottakban, mind a segítőkész civil szerveződésekben, mind magukban a bévésekben, akikre ezt a munkát plusz feladatként rálőcsölik. Önálló szociális szolgálat kell, és nem az arra fordított összeg az ablakon kidobott pénz, hanem az, amit olyan börtönök fenntartására fordítunk, amelyekben nem működik szociális szolgálat.

Végh József